

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 15–32.

Олександр СИТНИК,
Оксана АДАМИШИН

АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ЗАХАРУКА НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ (до 100-річчя з дня народження)

У 2014 році минуло сто років від дня народження Юрія Миколайовича Захарука – знаного українського і радянського археолога, вченого-практика і теоретика, організатора археологічної науки в Україні і в Росії, доктора історичних наук, професора і просто – людини високих морально-етичних норм. Він був одним із засновників львівської археологічної науки повоєнного часу. Значний період його науково-дослідної діяльності припадає на працю у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (з 1993 р. це Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [Ісаєвич, Микитів, 2001, с. 7]).

Рис. 1. Юрій Захарук. 1940-ві роки (НА ВА ІУ)
Fig. 1. Yuriy Zakharuk. 1940-th (SA DA IUS)

Майже все своє зріле наукове життя він виконував функції заступника директора з наукової роботи, спочатку – у Львові (1950-ті роки), потім – в Інституті археології АН УРСР у Києві (1960-ті роки) і насамкінець – в Інституті археології АН СРСР в Москві (заступником Б. Рибаківа). Очевидно, треба бути дуже коректною і “комфортною людиною”, щоб так довго працювати заступником директорів, та ще й з кар’єрним ростом – від Львова до Москви. Мабуть, найціннішим був природний дар розуміння людей, стриманість і поміркованість. Л. Крушельницька відзначає його блискучий гумор і те, що він “*приваблював до себе людей*” [Крушельницька, 2001, с. 241–242].

Юрій Захарук народився 12 квітня 1914 р. у Вінніпезі (Канада) і помер також 12 квітня 1997 р., але уже в Москві, проживши порівняно довге плідне життя. Повернувшись разом з родиною на Батьківщину у 1923 р., він у 1938 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету [Мезенцева, 1997, с. 40–41; Filip, 1969, s. 1654]. Під час навчання брав участь у дослідженнях експедиції Одеського державного історико-археологічного музею, яка вивчала велике багатощарове поселення неоліт-енеолітичного періоду Сабатинівка в Одеській області. Відомо, що в 1938–1939 рр. на поселенні Сабатинівка I проводила розкопки експедиція музею на чолі з О. Ла-

годовською та А. Добровольським. Очевидно, Ю. Захарук міг працювати в експедиції лише влітку 1938 р. Тоді ж він познайомився Оленою Лагодовською, яка на той час працювала в Одеському музеї, а уже в 1939 р. переїхала до Києва в Інститут археології АН УРСР. Власне

О. Лагодовська зробила великий вплив на молодого дослідника і визначила його тематику наукових пошуків на усе наступне життя.

Після університету був направлений (за обов'язковою формою відпрацювання) до школи у село Ірбей (Східний Саян) далекого Красноярського краю [Терський, 2010, с. 215]. У кінці 1939 р. повернувся в Україну (старе гуцульське коріння не прижилося в Східному Сибіру) і влаштувався науковим працівником у Житомирський краєзнавчий музей, а уже влітку 1940 р. брав участь у розкопках трипільського поселення Городської експедиції Інституту археології АН УРСР. Цього ж року поступив в аспірантуру до вищезгаданого інституту.

На фронт пішов добровольцем у 1941 р. У молодшому офіцерському званні брав участь у боях на Кавказі, на території Польщі, Словаччини, Чехії, Австрії. Лише в травні 1946 р. був демобілізований і поновлений у навчання в аспірантурі, яку завершив у 1948 р. [Особові справи..., арк. 21]. Після аспірантури Ю. Захарук прийняли на посаду молодшого наукового співробітника Інституту археології АН УРСР, але по-справжньому нове життя розпочинається у нього в 1950 р., коли він переїздить до Львова [Ситник, 2012, с. 208–210] – рис. 1.

Про діяльність Львівського відділу археології Інституту археології АН УРСР в останні роки вийшло кілька публікацій [Ситник, 2006; 2007; 2012], в яких, зокрема, зазначається, що у 1949 р. у львівських наукових установах пройшла чергова сталінська чистка, внаслідок якої було звільнено багато науковців (а деяких заслано до Сибіру). Необхідно було зміцнювати наукові кадри. Саме тому згідно Протоколу № 10 засідання Президії Академії наук УРСР від 3 березня 1950 р., вирішили: *“Львівський відділ Інституту археології зміцнити кадрами наукових співробітників з Києва – О. Черниш, К. Черниш, Ю. Захарук; звернути увагу директора Інституту акад. П. Єфіменка на необхідність забезпечення в роботі відділу належного рівня історичності археологічних досліджень; ввести щомісячне перевіряння термінів виконання планів. Організувати при відділі постійнодіючий методологічний семінар; розробити план доповідей наукових співробітників відділу на вченій раді Інституту”* [Історія Національної..., 2008, с. 187].

Менше ніж за рік – у лютому 1951 р. у Львові утворено нову академічну структуру – Інститут суспільних наук, до якого у повному складі увійшла Львівська група археологів (після чистки 1949 року відділ був переформатований у “Групу”). В архіві відділу археології Інституту українознавства у Львові зберігся список членів “Групи” на період 1950 р. з посадовим окладом: завідувач групою – М. Смішко; старші наукові співробітники – І. Старчук, О. Черниш; молодші наукові співробітники – О. Фенин, О. Ратич, О. Терлецький, В. Кравець, Й. Пеленський, К. Черниш, Ю. Захарук; картограф – Л. Крушельницька; завідувач бібліотекою – М. Гембарович; старший лаборант – вакансія; секретар-друкарка – М. Бардин [Ситник, 2012, с. 237].

Рис. 2. Юрій Захарук з дружиною Тетяною Данилович. 1950-ві роки (НА ВА ІУ)
Fig. 2. Yuriy Zakharuk with his wife Tetyana Danylovych. 1950-th (SA DA IUS)

Після успішного захисту кандидатської дисертації на тему “Софіївський тілопальний могильник: нове джерело до вивчення епохи міді-бронзи в Середньому Подніпров’ї” у 1952 р. [Пелешин, 1998, с. 68] Юрій Захарук уже в 1953 р. з “молодшого наукового робітника”,

Рис. 3. Юрій Захарук з дружиною. 1950-ті роки (НА ВА ІУ)

Fig. 3. Yuriy Zakharuk with his wife. 1950-th (SADA IUS)

перестрибуючи наукові щаблі, стає завідувачем відділу археології, що було пов’язано з переходом М.Смішка на посаду тимчасово виконуючим обов’язки директора Інституту суспільних наук АН УРСР. Пройде ще 2 роки і Захарук обійме посаду заступника директора з наукової роботи згаданого вище Інституту. Воістину блискуча кар’єра – від “менееса” в 1950 р. до заступника директора в 1955 р.

Разом з ним у 1950 р. до Львова приїхала його дружина – Тетяна Данилович, яка періодично працювала у відділі археології лаборантом аж до 1959 р. (на її місце прийшов Володимир Цигилик) – рис. 2, 3. *“Приїхали нові працівники зі сходу, ми придивлялися до них, вони до нас, звалили. Гадаю, процес не був легким, ні для нас, ні для них. Мабуть, найвидніше закліматизувався у нас Юрій Миколайович Захарук. Спрацювало його гуцульське коріння (родичі Ю. М. Захарука за походженням гуцули, які емігрували до Канади і в 20-х роках переїхали до СРСР. Їх доля, як у більшості галичан, – трагічна) і... блискучий гумор. Він приваблював до себе людей, але абсолютно “пасував” перед своєю дружиною – пухкенькою, гарнесенькою житомирянкою, в яку був безмежно закоханий... На відміну від Ю. Захарука, вона почувалася у Львові чужою, що нерідко призводило до конфліктів. Навпевно, була доброю дружиною, але її типова жіноча вимогливість відволікала Захарука від науки, абсорбуючи його увагу на домашніх проблемах і її власній особі”* [Крушельницька, 2001, с. 247–248]. Л. Крушельницька згадувала, що “житомирянка” Т. Данилович (1918 р. н.) не любила Львова,

не прижилася до галичан і часто ставилася зневажливо до місцевих жителів, але Юрій Захарук її кохав і потурав у всьому. Насправді Тетяна Гнатівна – уродженка Одеси; Ю. Захарук, мабуть, познайомився з нею ще з часів студентства в Одесі, потім разом вони перебралися до Житомира в 1940 р., а в 1950 р. – до Львова.

Власне, у зв'язку із хворобою дружини Юрій змушений був припинити польові археологічні роботи уже на початку 1960-х років і повністю посвятити себе узагальнюючим працям та теоретичним проблемам археології, що особливо відобразилося в московській період його творчості [Gurba, Zakościelha, 1998, s. 315–316]. Усе своє життя він ніжно піклувався про здоров'я своєї дружини, переживши її всього на кілька місяців у 1997 р.

Рис. 4. Розвідки в долині Дністра. 1950-ті роки. Зліва направо: Ю. Захарук, ?, О. Ратич, В. Ауліх (НА ВА ІУ)

Fig. 4. Surveys in the area of Dnister River's basin. From left to the right: Yu. Zakharuk, ?, O. Ratych, V. Aulikh (SADA IUS)

В археологічному середовищі України Юрій Захарук “засвітився” в 1950-х роках, і уже в 1960 році він повертається до Києва на посаду заступника директора Інституту археології (у 1968 р. тимчасово був директором Інституту). У 1971 р. його запросили до Москви в центральний Інститут археології АН СРСР. У 1985 р. він організував там відділ теорії та методики, яким керував у 1985–1986 рр. У 1974–1978 роках Юрій Миколайович був також заступником головного редактора центрального археологічного журналу “Советская археология” [Марковин, Цетлин, 1998].

Отже, з позицій росту кар’єри Ю. Захарук виявився стабільним і “неподільним” (з 1955 по 1985 рр. – заступник різних директорів різних інститутів); з позицій місця проживання і праці можна виділити три головних періоди – львівський (1950-ті рр.), київський (1960-ті) і московський (1970–1990-ті роки – найдовший); з позицій предмету і методу наукових досліджень вирізняються два етапи – теренових джерелознавчих студій (1950-ті роки) і теоретичних та узагальнюючих праць (1960–1990-ті роки). Таким чином, на львівський період

життя припадає у Юрія Захарука найінтенсивніший польовий етап творчості, на чому ми зупинимось детальніше, оскільки це стосується Львова та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (до речі, саме заступником директора Івана Крип'якевича у 1955–1960 рр. був Юрій Миколайович Захарук).

До Львова Юрій Захарук прибув уже сформованим дослідником – перед тим він брав участь у 10-ох експедиціях, з яких 6-ма керував особисто [Науковий архів..., арк. 35]. Значний досвід він здобув завдяки участі в розкопках пізньотрипільських пам'яток в околицях Києва в рамках наукового проекту “Великий Київ”. Дослідницькі роботи виконували провідні тоді дослідники Інституту археології АН СРСР (Т. Пасек, Є. Кричевський та ін.) [Захарук, 1953а, с. 154; 1956а; 1956б].

Рис. 5. Фрагмент що денника Ю. Захарука з досліджень 1952 р. (НА ВА ІУ)

Fig. 5. Fragment of Yu. Zakharuk's diary from the researches carried out in 1952 (SA DA IUS)

На початку 1950 р. він організовує розвідувальні археологічні роботи по Західній Волині і Поділля (рис. 2, 4–6). Головна його діяльність у Львові припадає на час першого десятиліття існування Інституту суспільних наук [Захарук, 1956, с. 23; Смішко, 1959, с. 8] – рис. 4–6.

З 1951 р. по 1959 р. він очолював комплексну постійнодіючу Волинську археологічну експедицію, яка досліджувала в основному поселення культури лійчастого посуду та ранньослов'янське городище в с. Зимно Володимир-Волинського р-ну Волинської області [Науковий архів..., арк. 4]. Ю. Захарук досліджував Зимно у 1951–1952 і в 1956–1960 р., в 1961–1964 рр. ці роботи продовжив його учень М. Пелецишин [Пелецишин, 1974, с. 117–118]. В склад Волинської експедиції в різні роки роботи входи: Ю. Захарук (керівник), А. Амфроїмов

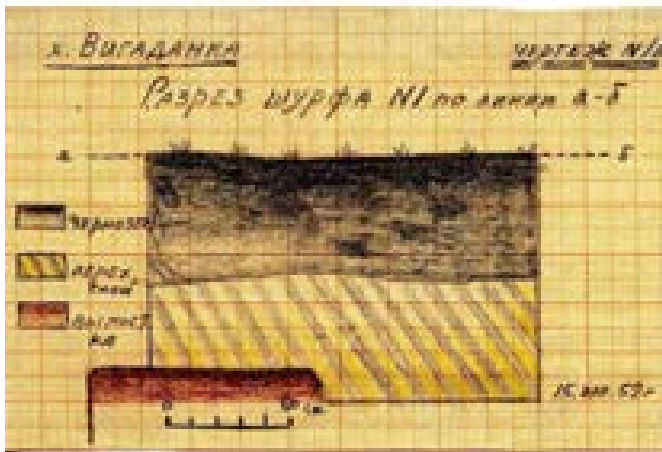
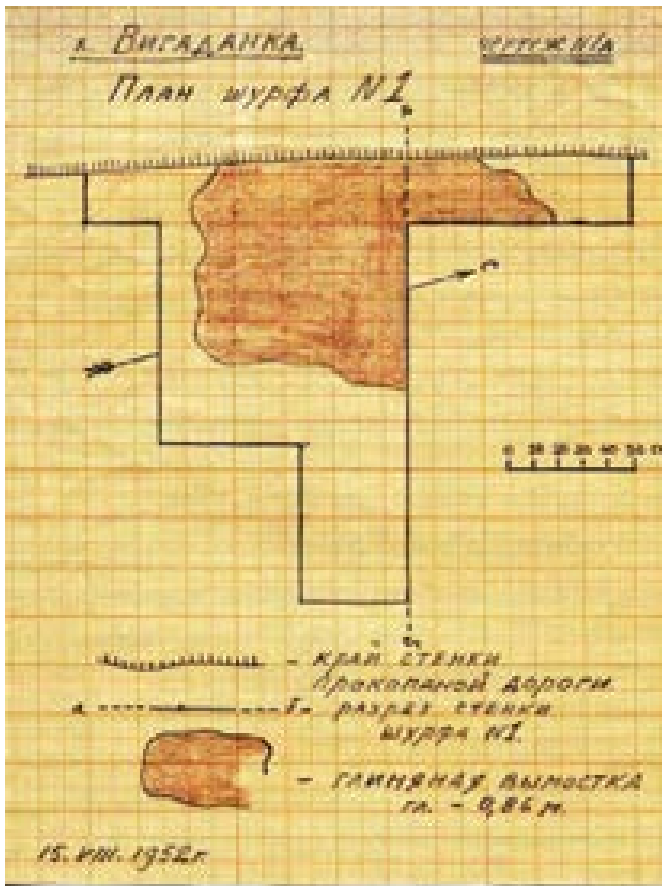

Рис. 6. План і профіль – рисунок Ю. Захарука у щоденнику з досліджень 1952 р. (НА ВА ІУ)

Fig. 6. Plan and profile – Yu. Zakharuk's drawing at the diary from the researches, carried out in 1952 (SADA IUS)

лійчастого посуду, культури шнурової кераміки і культури пізньострічкової розписної кераміки. Вище виявлено чималу групу посудин так званої поморської культури, що відноситься до рубежу гальштатського і латенського періодів, і, нарешті, – залишки фортифікаційних споруд з сильно насиченим культурним шаром, які, за попередніми даними, слід віднести до VII–VIII ст.” [Смішко, 1959, с. 8].

(науковий співробітник, зав. відділом культури Володимир-Волинського району), С. Тивонюк (асистент, студент Львівського державного університету), Т. Данилович (дружина). У 1956 р. участь в ній брали директор Луцького обласного краєзнавчого музею Д. Мальярець і науковий співробітник Дубенського краєзнавчого музею В. Сеledgeць (рис. 12).

Пам'ятка міститься на високому мисі площею приблизно 0,5 га в долині р. Луги – правої притоки Західного Бугу. На час середини 1960-х років тут відкрито залишки 22 житлових напівземлянкових споруд з глиняними печами і 63 господарські ями. Ці об'єкти в багатьох випадках утворювали окремі житлово-господарські комплекси. Цікаво, що споруди знаходилися порівняно дуже близько одна від іншої, але не перекривали одне одну, що свідчить про одночасність дослідженого тут поселення. У культурному шарі і в заповненнях об'єктів добуто величезну кількість кераміки, різних знарядь праці з каменю та кітки (рис. 8, 9). Багато речей з поселення культури лійчастого посуду з Зимно експонується в Археологічному музеї Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові.

Про досягнення Ю. Захарука в польових дослідженнях на заході України не раз відзначали різні науковці [Смішко, 1959; Черниш, 1968; Круц, Бунятян, 1998; Пелешин, 1998, Мацкевий, 1998, 2002]. Ґрунтовну оцінку його діяльності зробив Маркіян Смішко в 1959 р., відзначаючи виняткове наукове значення розкопок в Зимному, де “... в нижньому шарі були виявлені залишки житлових і господарських споруд та окремі поховання носіїв енеолітичної культури

Д о р о г і ПЕТРО ІВАНОВИЧУ і БАБУНЯ)
Вибачте, що так довго не писали і затримали
Вашу фотокарточку. Нарешті послаємо її Вам.
Раді були б знати, як Ви поживаєте. Бабуня
мабуть все бігає а Петро Іванович все щось мабудь
робить, майструє.
Як Вамі Федір Петрович і Олена Миколаївна?
Що роблять внуки Ваші Марійка, Петро і Ганна?
Ми всі здорові і шлемо Вам сердечні побажання
всього найкращого в 1954 році.
Літом ми знову будемо у Ваших краях,
Привіт всім хто нас пам'ятає: Голові сільраді,
Його родичам, братам і сестрам Парані і маленькій
Устині!
Б у з а й т е з д о р о в і і
Татьяна Гнатівна ДАНИЛОВИЧ
Валентина Петрівна КРАВЕЦЬ
Олексій Онисимович РАТИЧ
4 січня 1954р. Григорій Миколайович ЗАХАРУК
Наліт Степанович ДОПІШ.

Рис. 7. Копія листа співробітників експедиції під керівництвом Юрія Захарука до місцевих жителів. 4 січня 1954 р. (НА ВА ІУ)

Fig. 7. Copy of the letter of participants of expedition, led by Yuriy Zakharuk to local man. 4 of January, 1954 (SA DA IUS)

Результати дослідження багаточислової пам'ятки біля Зимного мають важливе значення не тільки для вивчення локальних проблем історії населення Західної Волині в енеолітичний час, але й для з'ясування широких культурно-історичних зв'язків з синхронними пам'ятками сусідніх регіонів – долини Вісли, Дністра і західної частини басейну Дніпра [Смішко, 1959, с. 9].

Рис. 8. Зимно. 1956 р. Перший зліва – Юрій Захарук (НА ВА ІУ)
Fig. 8. Zymno. 1956. First from the left – Yuriy Zakharuk (SADA IUS)

У 1953 р. Ю. Захарук відкрив нове поселення трипільської культури у Звинячині (Звенячка) Заставнівського району на Чернівецьщині, на якому проводив розкопки. Тут також досліджено комплекс житлових споруд і виявлено велику кількість рухомого матеріалу. На початку 1954 р. учасники експедиції зі Львова написали до місцевих жителів зворушливого листа (копія якого збереглася в Науковому архіві відділу археології Інституту українознавства у Львові) (рис. 7). В наступному, 1954 р., експедиція продовжувала дослідження у Звенячці [Захарук, 1955].

Працівники експедиції часто вели розвідувальні роботи, так, наприклад, у звіті Волинської експедиції за 1952 рік зазначено, що на території Тернопільської області відкрито 21 пам'ятку, Волинської – 10 [Захарук, 1953, арк. 2–16]. Показовою у цьому відношенні є польова документація науковця – ретельні описи, точні рисунки планів і профілів, дуже часто виконані в кольорі (рис. 5, 6).

Значне місце у звітах відведено опису об'єктів та знахідок величезного хронологічного періоду – від крем'яних і керамічних матеріалів культури лійчастого посуду до виробів давньоруського періоду [Захарук, 1953, с. 34–45]. Описані культурні комплекси відносяться

також до лендельської, поморської та інших археологічних культур. Ю. Захарука цікавила також культура кулястих амфор (дослідження гробниці біля с. Попівці), пам'ятки культури шнурової кераміки та низка інших культурних спільнот енеолітичної та бронзової доби, котрі заселяли землі Волині й Прикарпаття [Пелещин, 1998, с. 69].

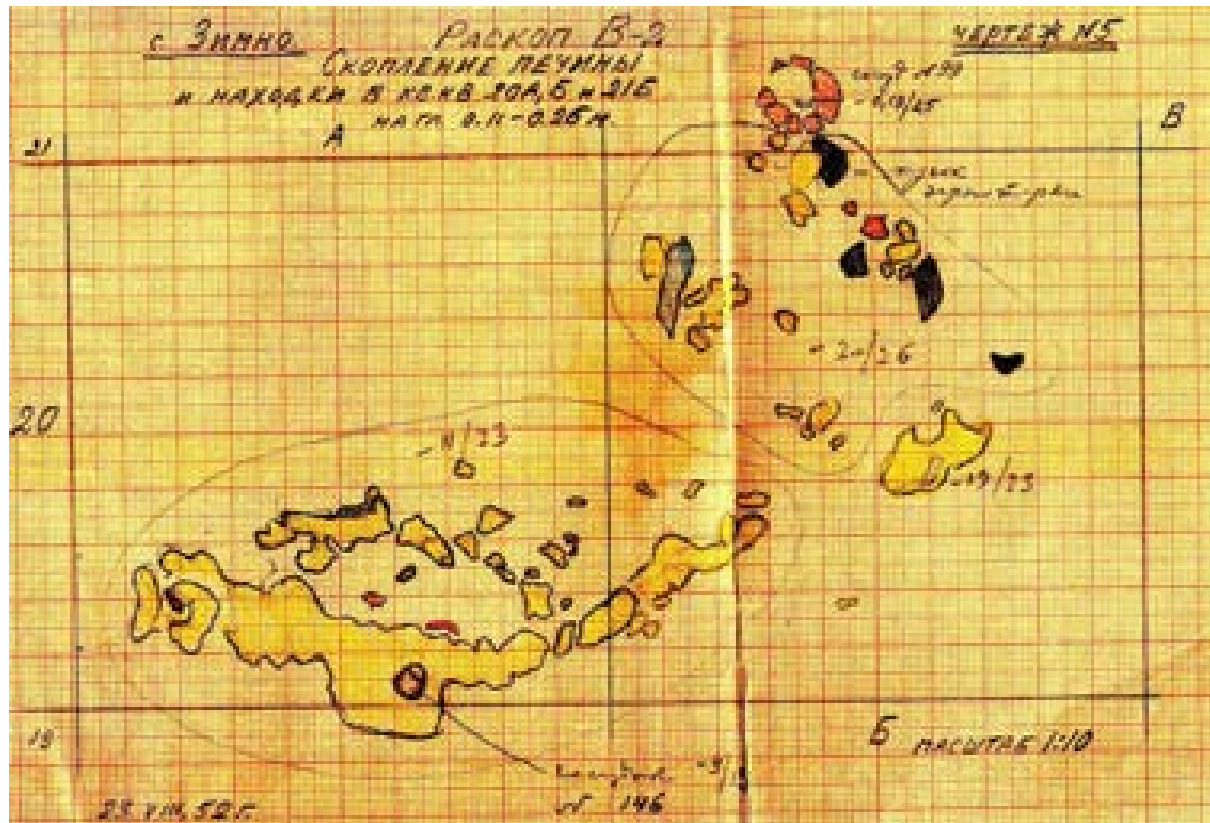

Рис. 9. Польова документація з розкопок у Зимному. 23. VIII. 1952 р. Малював Ю. Захарук (НА ВА IV)
Fig. 9. Field documentation from the excavations in Zymne. 23. VIII. 1952. Drawing by Yu. Zakharuk (SADA IUS)

Так, наприклад, у 1955 р. Ю. Захарук керував дослідженнями біля с. Ставок Волинської області, де нижче шару комарівської культури виявлено рештки поселення культури шнурової кераміки. Тут знайдено землянку овальної форми, господарську яму та поховання із покійником у скорченому стані. В культурному шарі та в об'єктах трапилася велика кількість різноманітної кераміки, вироби з кістки та рогу, знаряддя праці та прикраси. Згадане поселення Ю. Захарук датує приблизно серединою II тисячоліття до н. е. і зараховує його до своєрідної групи культури шнурової кераміки [Смішко, 1959, с. 13; Захарук, 1957, с. 38–39].

Відзначимо його постійну наукову співпрацю з дослідниками давньоруських пам'яток – О. Ратичем та В. Ауліхом [Пелещин, 1998, с. 69; Особові справи..., арк. 42] – рис. 13. Уже в 1951 р. він вів результативні роботи разом з О. Ратичем на слов'янському поселенні в Ріпневі, що знаходиться поблизу літописного Буська. Пізніше вони опублікували спільну статтю в “Археологічних пам'ятках УРСР”, т. 5, 1955 р.

Перша “львівська публікація” містилася І томі Наукових записок Інституту суспільних наук АН УРСР – “До питання про обряд поховання населення трипільської культури в Середньому Подніпров'ї” [Захарук, 1953а, с. 153–162]. Вона стосувалася питання поширення звичаю трупоспалення на ранньому, середньому й пізньому періодах розвитку трипільської культури.

Загалом, результати археологічних досліджень Ю. М. Захарука на пам'ятках Волині та Прикарпаття були опубліковані у таких наукових виданнях: “Наукові записки Інституту

суспільних наук”, “Археологічні пам’ятки УРСР”, “Краткие сообщения Института археологии АН УССР” та “Краткие сообщения Института археологии АН СССР”, “Матеріали і дослідження по археології Прикарпаття і Волині”, “Советская археология” та ін. (див. список основних публікацій Ю. Захарука за 1952–1962 рр.). Навіть за короткий період діяльності у Львові він зробив помітний внесок у археологічне вивчення історії західно-українського краю, заслужив авторитет, повагу та пошану дослідників. Але, якщо говорити про головні публікації джерельного матеріалу з території Прикарпаття і Волині, то треба в першу чергу назвати низку статей підсумовуючого характеру у I-ому томі трьохтомника “Археологія Української РСР”, 1971 року, що стосувалися культури лінійно-стрічкової кераміки, пізніх етапів трипільської культури – кошиловецького, касперівського, софіївського типів, початкової доби мідного віку – пам’яток типу Гоща-Вербковіце та культури пізньострічкової розписної кераміки. Власне за ці праці у 1977 р його було нагороджено державною премією України (як і всіх авторів згаданого трьохтомника). У 1985 р. з’явилась доповнена і перероблена версія цього видання російською мовою, у якій залишилася лише одна стаття Ю. Захарука “Культура лінійно-стрічкової кераміки”, та ще й у співавторстві з Д. Телегіним (с. 126–133). Що ж, на той час Юрій Миколайович уже майже 15 років перебував у Москві, займався загальними теоретичними проблемами археологічної культури, предмету та об’єкту, суті археологічної науки і був далекий від конкретних питань розвитку енеолітичних культур в Україні.

У цій коротенькій публікації ми не будемо давати аналіз і оцінку його теоретичним розробкам у час другого (київського) і третього (московського) періодів життя і творчості. Це дуже складна тема, неоднозначна і розмита внаслідок неузгоджень формально-понятійного та термінологічного апарату. Зрештою, є автореферат його докторської дисертації “Методоло-

Рис. 10. Юрій Захарук. 1950-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 10. Yuriy Zakharuk. 1950-th (SA DA IUS)

логические проблемы археологической науки” (1981), статті у провідних наукових журналах та збірниках, остання з яких з’явилася уже після його смерті – “Наука – ученый – научное сообщество” в періодичному часописі “Российская археология”, № 1, 1998, с. 197–201. Ширший аналіз цих праць можна знайти у критичних зауваженнях його опонентів та колег – В. Генінга, І. Каме-нецького, Л. Клейна, В. Массона, Г. Федорова-Давидова та ін. (особливо на сторінках “Советской археологии” в 1970–90-х роках). Очевидно, що такі теоретичні дослідження потрібні і актуальні, але з позицій базового археологічного знання вони мають більше методологічно-філософський характер і вимагають спеціальної освіти. Такий напрям має перспективу при наявності справжньої наукової школи і дуже талановитих послідовників.

Треба відзначити, що не дивлячись на м’який характер і загальну толерантність, Ю. Захарук часом був досить критичним, особливо по відношенню до найближчих колег. Так, на засіданні відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР, проведеного 1956 р., дослідник піддав сумніву методологічні підходи І. Свешнікова, який намагався виділити окрему групу

культури лінійно-стрічкової кераміки. Ці свої погляди Ігор Свешніков опублікував в Москві і вони знайшли відповідний резонанс в Україні [Свешников, 1954, с. 100–130]. Пізніше була опублікована спеціальна праця у тому ж самому друкованому органі “Советская археология” [Захарук, 1958, с. 114–118], у якій Ю. Захарук на основі глибокого детального аналізу довів помилковість концепції І. Свешнікова про існування окремої “волинської” групи носіїв культури лінійно-стрічкової кераміки. Взагалі-то у повоєнний період дуже часто виділяли не тільки групи та локальні варіанти, але й нові археологічні культури, основуючись на мізерній кількості джерел (інколи на підйомних матеріалах). Цікаво, що з часом у більшості випадків підтверджувалася правомірність такого виділення/поділу. Але у цьому конкретному питанні перемогла точка зору Ю. Захарука.

Рис. 11. Учасники Волинської експедиції під керівництвом Ю.Захарука на місці городища в Зимному. 1956 р. (НА ВА ІУ)

Fig. 11. Participants of Volhynska expedition, led by Yu. Zakharuk on the place of hill-fort in Zymne. 1956. (SA DA IUS)

Окрім плідних польових досліджень Ю. Захарук брав активну участь у численних конференціях і семінарах, на яких висвітлювалися результати археологічних робіт, що сприяло обміну наукового досвіду між археологами. У 1952 р. дослідник брав участь в шостій археологічній конференції, організованій Інститутом археології АН УРСР, з доповіддю на тему: “Проблема позднего Триполья Среднего Поднепровья по материалам исследованій последних лет”. Він готував майбутніх археологів до польових досліджень на численних наукових семінарах відділу археології. Один з них він провів 20 січня 1954 р на тему: “Методика і фіксація керамічних виробів”. Про результати досліджень поселення енеолітичного часу в с. Зимне Волинської області та с. Попівці Тернопільської області виголосив в 1954 р. на науковій конференції в м. Києві. В тому ж році виступав у Москві на сесії Інституту історії і матеріальної культури АН СРСР з доповіддю на тему: “Поселение

культуры воронковидных сосудов на Волини”, а в 1955 р. брав участь на пленарному засіданні того ж інституту із доповіддю: “Позднетрипольская культура Верхнього Поднестровья”. Разом з іншими співробітниками відділу Ю. Захарук виступав на науковій конференції Інституту археології АН УРСР, що проходила в Києві 19–27 лютого 1956 р. з темою доповіді: “Пам’ятки культури шнурової кераміки на Волині”. В 1958 р. брав участь у семінарі, присвяченому питанням первісної археології Молдавії, Румунії та України, який тривав з 26 по 30 травня 1958 р. в м. Кишиневі. Свій виступ археолог присвятив результатам розкопок в с. Звенячині Чернівецької області.

Рис. 12. “Корифеї львівської археології” початку 1950-х років: Олексій Ратич, Юрій Захарук, Маркіян Смішко (НА ВА ІУ)

Fig. 12. “Coryphaei of archaeology of Lviv” of the beginning of 1950-th: Oleksiy Ratych, Yuriy Zakharuk, Markiy Smishko (SA DAIUS)

У 1957 р. дослідник перебував в довготривалому науковому відрядженні у Польщі, під час якого ознайомився з польськими науково-дослідними установами та музеями. Ю. Захарук вивчав актуальні проблеми, над якими працювали польські археологи та опрацьовував найновішу польську археологічну літературу. Треба відзначити, що науковець був глибоко обізнаний зі станом дослідження неоліту в Польщі, про що може свідчити його стаття “Новые исследования культуры воронковидных сосудов в Польше”, що була надрукована у науковому періодичному виданні “Вестник древней истории”. – № 1. –1956 (с. 65–70).

Після смерті дослідника Ян Гурба і Анна Закосьцельна написали статтю про Захарука, з яким Я. Гурба був знайомий особисто [Gurba, Zakościelna, 1998, s. 315–316]. Зокрема, Гурба відзначив, що встановлені Ю. Захаруком у 1957 р. наукові контакти з багатьма польськими вченими переросли у довголітню дружбу (маючи на увазі, очевидно, найперше себе).

Таким чином, під науковим керівництвом Юрія Захарука у 50-х роках минулого століття у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР формувалися нові традиції, удосконалювалася методика польових робіт, що в загальному сприяло зростанню наукового авторитету львівської археологічної школи.

У Львові Ю. Захарук провів чи найкращі роки свого життя – від 36-ти до 46-ти. Тут він провів усі свої найплідніші польові дослідження, що стали цільним фундаментом для побудови міцних теоретичних, методологічних та філософських конструкцій/концепцій в майбутньому.

Головні його “львівські досягнення” можна коротко окреслити наступним чином.

I. Ґрунтовно дослідив одну з опорних пам’яток культури лійчастого посуду – Зимне, відкрив і розкопав кілька пам’яток трипільської культури – Звиняч, Вигаданку та ін., дослідив гробницю культури кулястих амфор – Попівці, розкопав поселення культури шнурової кераміки – Ставок. Спільно з Олексієм Ратичем досліджував поселення ранньослов’янського періоду в Ріпневі, пізніше – в Зимному. Крім того, детально опрацював матеріали з поселень стжижовської, лужицької, поморської культур, добуті ним під час розкопок.

Рис. 13. Микола Пелешишин з дружиною Катериною. Зимно. 1956 р.
(НА ВА ІУ)

Fig. 13. Mykola Peleschyshyn with his wife Kateryna. Zymno. 1956 (SA
DA IUS)

Спільно з Олексієм Ратичем, Валентиною Кравець, Вітольдом Ауліхом, Миколою Пелешишином провів широкі розвідувальні роботи на Волині, Поділлі і в Передкарпатті, внаслідок чого на археологічній карті західноукраїнського краю з’явилися десятки нових стоянок, поселень, городищ, могильників.

II. Досліджені матеріали опублікував у центральних тоді органах археологічних інституцій у Львові, Києві, Москві, закордоном (МДАПВ, КСИА АН УРСР, КСИА АН ССРСР, АП України, СА та ін.). Дещо пізніше його польові наробки були узагальнені у серії розділів трьохтомника “Археологія Української РСР”, т. I, 1971.

III. Закінчив написання кандидатської дисертації, яку успішно захистив у 1952 р.

IV. Розробив і ввів у науку низку концептуальних положень щодо неоліту-енеоліту України, зокрема, щодо культури лінійно-стрічкової кераміки як місцевої підоснови розвитку

Рис. 14. Одна з останніх фотографій Юрія Захарука. Московський період (Інтернет-ресурс)
Fig. 14. One of latest photos of Yuriy Zakharuk. Moscow period (internet source)

трипільської культури, щодо її генези та періодизації, виділив касперівський та кошиловецький типи трипільської культури в басейні Дністра, чіткіше окреслив територіальні межі пам'яток лукашівського та городського типу, обґрунтував зв'язки Подунав'я і Подністер'я в енеоліті, розробив положення про початковий етап розвитку культур шнурової кераміки на Волині і Поділля, відхилив спробу Ігоря Свешнікова поділити єдину культуру стрічкової кераміки на локальні варіанти та ін.

Окремо треба відзначити виділені ним нові культури типу Зимне-Злата – пізньострічкової мальованої кераміки, після якої сформувалася культурна група типу Гоща-Вербоковіце. Для цих культурних явищ була запропонована періодизація, хронологія і синхронізація з іншими енеолітичними культурами Західної Волині. Не дивлячись на численні спроби ревізії і перейменування культур та їх локальних варіантів в наступні роки, головні засадничі моменти Ю.Захарука залишаються жити в науці

V. Виховав кількох учнів (неформально), один з яких продовжив його дослідження енеолітичних культур Волині – це Микола Андрійович Пелешишин, пізніше професор Львівського університету, довголітній завідувач кафедри археології,

античності та середньовіччя. М. Пелешишин часто згадував свого вчителя Ю. Захарука, якому завдячував своєю появою в археологічній науці [Берест, Пелешишин, 2005, с. 179]. Саме Юрій Миколайович вплинув на його подальшу долю та остаточний вибір тематики наукових досліджень (рис. 14). У 1961–1964 роках М. Пелешишин разом з В. Ауліхом продовжили дослідження в с. Зимно Волинської області, але без участі Ю. Захарука. Ще пізніше Зимно вивчали в польових умовах Г. Охріменко та А. Броніцький (1997), що знайшло відображення в низці наукових статей. Так що польові та камеральні дослідження Ю. Захарука знайшли відображення в новітніх часах і, надіємось, будуть продовжуватися в майбутньому.

VI. Теренові дослідження та публікації добутих матеріалів Ю. Захарука мають велике наукове значення не лише для західноукраїнського регіону, але й усієї Європи в цілому. Вони торкаються пограничних районів з Польщею та Білоруссю, що дозволяє розглядати їх як культурно-порубіжні, що відображають різноманітні впливи багатьох племен та народів впродовж багатотисячолітньої історії краю.

VII. Можна знайти ще багато позитивних сторін наукового доробку Юрія Захарука за час його львівського періоду життя. Але й після того, як він перебрався спочатку до Києва, а потім до Москви, він відіграв неабияку роль у питаннях налагодження наукових комунікацій між вченими різних сфер діяльності. Треба врахувати, що Ю. Захарук не просто перейшов працювати до Інституту археології в Києві чи Москві – він зайняв там чільне місце в дирекції – права рука директора в організації і реалізації наукових завдань спочатку республіканського, а потім – всесоюзного рівня. Очевидно, він допомагав колегам зі Львова в різних аспектах

ведення польових робіт, наукового росту, публікації наукової продукції, захисту дисертацій тощо.

Особливо велике значення для львів'ян мали його зв'язки у Москві, звідки, як ми знаємо, йшли усі нововведення та реорганізації наукових досліджень. Ще раніше до Москви перебралася Катерина Черниш до свого наукового вчителя – Тетяни Пассек, які також працювали в Інституті археології АН СРСР. Отже, ці науковці так чи інакше “в'язали” контакти поміж Москвою і Львовом (навіть у приватних розмовах і спогадах, про що тепло пише Лариса Крушельницька). Не забуваймо, що бажаними гостями у ті часи у Москві були також Олександр Черниш та Ігор Свешніков. Перший співпрацював з московськими геологами – головно з Іриною Івановою та багатьма іншими видними вченими; другий (за походженням – російський дворянин) мав тісні контакти з російськими археологами та антропологами (наприклад, з М. Герасимовим).

Таким чином, львівська археологія повоєнного зразка не була периферійним містечковим осередком аматорів та самоуків, а досить потужною школою вчених-практиків, аналітиків та теоретиків, яскравим підтвердженням чому є науковий і життєвий шлях Юрія Миколайовича Захарука (рис. 15).

Список головних публікацій Юрія Захарука про польові дослідження на заході України (1952–1962 роки)

1952

1. Софиевский могильник: новый источник к изучению эпохи меди-бронзы в Среднем Поднепровье. Автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук. – Львов. – 15 с.
2. Софіївський тілопальний могильник. Коротке повідомлення про розкопки 1948 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 4 – С. 112–120.

1953

3. До питання про обряд поховання населення трипільської культури в Середньому Подніпров'ї // Наукові записки. Інститут суспільних наук. – Т. 1. – С. 153–162.
4. Проблема позднего триполья в Среднем Поднепровье по материалам исследования последних лет // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – Вип. 2. – С. 78–80.
5. Київська Русь – історична колыска великого російського, українського та білоруського братніх народів // “Вільна Україна” – 30 травня.

1954

6. Пізньотрипільська культура Середнього Подніпров'я в світлі археологічних даних // Наукові записки. Інститут суспільних наук. – Т. 2. Матеріали і дослідження по археології УРСР. Львів. – С. 16–33.

1955

7. Поселение энеолитического времени в с. Зимно, Волынской области // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – Вип. 4. – С. 114–115.
8. Слов'янське поселення біля с. Ріпнів, Львівської області // Археологічні пам'ятки УРСР. Т. 5. – С. 40–46 (співавт. О. Ратич).
9. Некоторые вопросы позднего Триполья в свете исследованний трипольского поселения в с. Звенячка Черновицкой области // Тезисы докладов на секции бронзы пленума ИИМК в 1955 г. – Москва, 1955.

1956

10. Новые исследования культуры воронковидных сосудов в Польше // Вестник древней истории. – № 1. – С. 65–70.
11. Дослідження пам'яток пізньої бронзи та раннього заліза на Волині 1950 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. – С. 21–23.
12. Нові дослідження Войцехівського могильника // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. – С. 69–74, іл. (співавт. О. Лагодовська).

13. Поселення Софіївського типу в околицях Києва // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. С. 111–114

14. Пізньотрипільське поселення у верхів'ях р. Случі. Коротке повідомлення про розвідкові розкопки біля с. Нової Чорторії в 1949 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. – С. 130–133.

1957

15. Новое поселение культуры шнуровой керамики на Волыни // Краткие сообщения Института археологии АН УРСР. – Вып. 7. – 1957. – С. 38–39.

16. Поселение культуры воронковидных сосудов на Волыни // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. – Вып. – 67. – С. 97–100.

17. Софиевский могильник // БСЭ, 2-е изд., – Т. 40. – С. 146.

1959

18. О так называемой волынской группе культуры линейно-ленточной керамики // Советская археология. – Т. XXIX–XXX. – С. 114–118.

19. До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та трипільською культурою // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 2. – С. 54–72.

20. Погребения в каменных гробницах около с. Поповцев Тернопольской области // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – Вып. 8. – С. 129–132.

1960

21. Глиняный амулет из с. Кошиловцы. К вопросу о трипольской пластике полимастического характера // Советская археология. – № 2. – С. 229–235.

1962

22. Вопросы хронологии культур энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Волыни // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – Вып. 12. – С. 46–52.

ЛІТЕРАТУРА

Берест Р., Пелецишин Н.

2005 Творчий шлях в археології професора Миколи Пелецишина // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів. – Вип. 8. – С. 179–201.

Захарук Ю.

1953 Археологічні дослідження на Волині в 1952 р. Звіт про роботу Волинської експедиції / Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Спр. 1952/26. – К. – б/р. – 45 арк.

1953а До питання про обряд поховання населення трипільської культури в Середньому Подніпров'ї // Наукові записки Інституту суспільних наук. – Львів. – Т. 1. – С. 153–162.

1956 Некоторые вопросы позднего Триполья в свете исследований трипольского поселения в с. Звениячка Черновицкой области // Тезисы докладов на секции бронзы пленума ИИМК в 1955 г. – Москва.

1956а Поселення Софіївського типу в околицях Києва // Археологічні пам'ятки УРСР. Т. 5. – С. 111–114.

1956б Пізньотрипільське поселення у верхів'ях р. Случі. Коротке повідомлення про розвідкові розкопки біля с. Нової Чорторії в 1949 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. – С. 130–133.

1957 Новое поселение культуры шнуровой керамики на Волыни // Краткие сообщения Института археологии АН УРСР. – Вып. 7. – С. 38–39.

1958 О так называемой волынской группе культуры линейно-ленточной керамики // Советская археология. – Т. XXIX–XXX. – С. 114–118.

Ісаєвич Я., Микитів Б.

- 2001 Інститут суспільних наук – Інститут українознавства. Етапи історії // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники. – Львів. – 336 с.

Історія...

- 2008 Історія Національної академії наук України. 1946–1950. Ч. 2. Додатки. – Київ. – 716 с.

Круц В., Бунатян К.

- 1998 Пам'яті Юрія Миколайовича Захарука // Археологія. – № 3. – С. 150–151.

Крушельницька Л.

- 2001 Рубали ліс... (Спогади галичанки). – Львів. – 260 с.

Марковин В., Цетлин Ю.

- 1998 Памяти Юрия Николаевича Захарука (1914–1997) // Российская археология. – № 3. – С. 254–255.

Мацкевий Л.

- 1998 Відділ археології Інституту українознавства НАН України // Постаті української археології. – МДАПВ. – Вип. 7. – С. 114–116.

- 2002 60 років відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України // МДАПВ. – Вип. 8. – С. 4–8.

Мезенцева Г. (ред.)

- 1996 Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. Чернігів.

Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Ф. 1. Археологія.

Особові справи звільнених працівників Інституту на букву “З” і “Г” за 1951–1970 рр. / Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Од. зб. 97, оп. 3. К., б/р. – Арк. 20–61.

Пелецишин М.

- 1963 Розкопки поселення культури лійчастого посуду біля с. Зимне Волинської області у 1960–1961 рр. // МДАПВ. – Вип. 5.

- 1998 Про львівський період наукової діяльності Юрія Захарука // Постаті української археології. МДАПВ. – Вип. 7. – С. 68–69.

- 1974 Племена культури лійчастого посуду // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К. – С. 116–129.

Свєшников І.

- 1954 Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Вольны // СА. – М. – Т. 20. – С. 100–130.

Ситник О.

- 2006 Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951 рр.) // АДЛУ. – Вип. 9. – С. 106–133.

- 2007 Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР (1940–1950) // АДЛУ – Вип. 10. – С. 254–287.

- 2012 Археологічна наука у Львові: перша половина ХХ ст. – Львів–Жешів. – 365 с.

Смішко М.

- 1959 Археологічні дослідження в Західних областях УРСР за роки радянської влади // МДАПВ. – К. – Вип. 2. – С. 5–28.

Терський С.

- 2010 Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів. – С. 215–217.

Черниш О.

- 1968 Основні наслідки археологічного вивчення території західних областей УРСР за роки радянської влади // Український історичний журнал. – К. – № 2. – С. 103–107.

Filip J.

- 1969 Encyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas. 2 (L-Z). – Prag. – 1758 s.

Gurba J., Zakościelna A.

- 1998 Jurij M. Zacharuk (1914–1997) // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – Т. III. – С. 315–317.

*Olexandr SYTNYK,
Oxana ADAMYSHYN*

YURIY ZAKHARUK'S ARCHAEOLOGICAL ACTIVITY IN THE WEST OF UKRAINE
(to 100-anniversary from birthday)

The contribution to the formation of scientific knowledge and archaeological study of the Carpathian and Volyn monuments of Ukrainian archaeologist of the post-war period of Yu. Zakharuk during the period of his work in the Institute of Social Sciences in Lviv are considered. A whole creative scientific activity of Y. Zakharuk can be divided into three periods: "Kyiv", "Lviv" and "Moskow". Most attention is paid to archaeological researches, carried out by him during residence in Lviv that became an important archaeological center. Exactly in 1960-th Y. Zakharuk shifts his attention from field researches to studying of theoretical issues of archaeology.